

TAFT, Robert F.

Il rito bizantino. Una breve storia

– Lipa, Roma, 2012., 143 str.

Robert F. Taft, umirovljeni je profesor Papinskoga istočnog instituta u Rimu i zasigurno jedan od najvećih živućih eksperata i poznavatelja liturgijske tradicije kršćanskoga Istoka. Uže područje njegova interesa bila je liturgijska bizantska tradicija i upravo baveći se bizantskom tradicijom među svojim brojnim publikacijama na tu temu, objavio je na talijanskom jeziku knjigu *Il rito bizantino. Una breve storia* (*Bizantski obred. Kratka povijest*) o povijesti bizantskoga obreda. Knjiga je jedna u nizu publikacija, publicirana u izdavačkoj kući »Lipa«, koje objavljuje »Centro Aletti« u Rimu, a od istoga autora ovdje je objavljeno više knjiga. Ova knjiga, *Il rito bizantino. Una breve storia*, na talijanskom jeziku prvi je put objavljena 2012. godine, a radi se zapravo o prijevodu knjige *The Byzantine Rite* spomenutog autora, originalno napisane na engleskom jeziku i izdane još 1992. godine.

U svojoj knjizi Taft na vrlo zanimljiv način prikazuje povijest nastanka bizantskoga obreda, ali jasno ukazuje na činjenicu da nema za cilj u potpunosti i detaljno predstaviti povijest nastanka bizantskog obreda jer u konačnici to ne bi bilo ni moguće, budući da je sam nastanak obreda vrlo kompleksan i složen. Autorova je nakana ponajprije prikazati povijest nastanka bizantskoga obreda

od samih početaka pa do pada Carigrada 1453. godine i to na vrlo sistematičan i sažet način, što na koncu uspijeva i postići. Važno je, međutim, napomenuti da povijest nastanka bizantskoga obreda nije završila padom Carigrada 1453. godine i ne prestaje padom Carigrada, nego je do tog vremena bizantski obred poprimio obilježja koja su prisutna do danas u bizantskoj liturgiji. Zbog toga je autorov primarni cilj osvrnuti se na porijeklo samoga bizantskog obreda u spomenutom razdoblju.

Knjiga je podijeljena na sedam manjih cjelina: 1. Bizantski obred (str. 19.-25.); 2. Paleo-bizantska liturgija (str. 27.-34.); 3. Bizantski obred postaje carski (str. 35.-62.); 4. Rani srednji vijek i ikonoklazam (str. 63.-76.); 5. Epoha studita (str. 77.-98.); 6. Srednjo-bizantska sinteza (str. 99.-117.); 7. Prevlast neo-sabaita (str. 118.-127.). Osim ovih sedam poglavlja knjiga donosi na kraju i rječnik manje poznatih pojmova koji se upotrebljavaju u istočnoj liturgiji, kao što su, primjerice, *anafora*, *bema*, *euhologion*, *tropar*, *typikon*, itd. (usp. str. 129.-143.) što može biti itekako korisno čitateljima, a pogotovo onima koji nisu baš dobro upućeni u značenje istih pojmova. Na taj način Taft dodatno olakšava čitateljima razumijevanje sadržaja knjige.

U prvom dijelu knjige, u kojemu se govori o bizantskom obredu, autor polazi od činjenice da je bizantski obred »liturgijski sistem koji se razvio u carigradskom patrijarhatu te je postupno prihvaćen za vrijeme srednjega vijeka

od drugih pravoslavnih kalcedonskih patrijarhata Aleksandrije, Antiohije i Jeruzalema« (str. 19.). Budući da je bizantski obred vrlo složen u svojem povijesnom razvoju, Taft nastoji na jednostavan način iznijeti pojedine elemente, tj. ono što bizantski obred obuhvaća, kao što su primjerice liturgijski tekstovi, liturgijske knjige, itd., koji su važni za sam obred i njegov nastanak i razvoj. U povijesnom nastanku bizantskoga obreda moguće je prepoznati pet povijesnih faza razvoja koje autor obrađuje u svojoj knjizi: 1. paleo-bizantinsko ili pred-konstantinovo razdoblje; 2. »carska faza« ili patrističko razdoblje; 3. »tamna stoljeća«; 4. vrijeme studita; 5. završna sinteza neo-sabaita (str. 23.-25.); naglašavajući na poseban način važnost druge i treće faze.

Kao početak bizantinske ere može se uzeti 395. godina. Naime, podjela unutar Rimskoga Carstva započinje već 293. godine, a konačna podjela bila je 395. godine, tj. nakon smrti Teodozija I. Neki pak stavljaju početak bizantskoga razdoblja nešto kasnije, odnosno smještaju ga u 476. godinu. Bez obzira na ta početna razilaženja u razmišljanjima, važno je istaknuti da »carigradska liturgija postaje *bizantska*« (str. 27.) za vrijeme kraljevanja Justina I. (527.-565. g.). Nakon što je Bizant postao Carigrad, dobio je na važnosti te po prvi put u propovijedima Grgura Nazijanskoga (379.-381.g.) i Ivana Damaščanskoga (398.-404.g.) govori se o carigradskoj liturgiji, ali u ovoj prvoj fazi još ne možemo govoriti o obredima u današnjem

smislu te riječi (str. 28.-30.). Iako je stari Carigrad bio slabo poznat po kulturnom životu, upravo po propovijedima ove dvojice tamošnjih biskupa Carigrad ubrzo postaje poznat, a kasnije i dobiva na važnosti i značenju (str. 35.) te u 6. st., za vrijeme cara Justinijana I., »bizantski obred postaje *carski*« (str. 36.). Opis bizantskoga carskog obreda nalazimo u mnogobrojnim izvorima, od kojih autor navodi samo neke važnije izvore. Ipak, ne može se govoriti o detaljnom i sustavnom izlaganju obreda u tim izvorima, nego je riječ o fragmentarnom opisu obreda (str. 55.-56.).

Za vrijeme cara Justinijana I., izgradnjom i posvetom Aja Sofije u Carigradu, sama građevina dobiva simboličko i teološko značenje. Naime, u razdoblju prije Justinijana I. crkveni objekti bili su gotovo zanemareni i nisu imali ništa »specifično *bizantinsko*« (str. 38.) te nisu imali ni takvu simboličku ulogu za sam obred. Od vremena cara Justinijana I. može se pronaći u opisima i liturgijskim komentarima da je porastao interes za simbolično značenje crkve kao građevine.

Za vrijeme ikonoklazma (726.-843. g.) Pravoslavna crkva susrela se s »najtežom unutarnjom krizom u svojoj povijesti« (str. 64.) koja je popraćena također i vanjskim izazovima, odnosno »progresivnim udaljavanjem od Rima« (str. 64.) što se očitovalo prvim ozbiljnim razdvajanjem, tzv. »focijevom šizmom« 876. g. Zasigurno je razdoblje ikonoklazma, sa svim onim što u sebi sadrži, pridonijelo još većem uda-

ljavanju Istoka i Zapada te se takva situacija odrazila i na crkveni i liturgijski život. Praktički, »liturgijska bizantska reforma započinje očitije pobjedom nad ikonoklazmom za vrijeme kratkoga patrijarhata svetoga Metoda I. (od 4. travnja 843. do 14. lipnja 847. godine)« (str. 82.).

Činjenica je da je »liturgijska bizantizacija pravoslavnih patrijarhata Aleksandrije, Antiohije i Jeruzalema« (str. 87.) imala vrlo brz razvoj, tako da je već potkraj 12. st. evolucija obreda manje-više bila završena u Aleksandriji i Antiohiji. Taft u povijesti nastanka i razvoja bizantskoga obreda prepoznaje posebno važnu ulogu dvaju gradova: Carigrada i Jeruzalema te samostana u Jeruzalemu i na Svetoj gori Atosu. Naime, ovo se može promatrati kao dvije različite etape u povijesnom razvoju bizantskoga obreda. U početku nastanka obreda važnu ulogu imali su uglavnom Carigrad i Jeruzalem te je zbog toga važnost imala i povijest ovih dvaju gradova, koja je utjecala i na sam razvoj liturgije (str. 85.-86.). S vremenom se to promijenilo te su daljnju važnost u povijesti razvoja bizantskoga obreda imali Palestina i Sveta gora Atos, tj. samostani u ovim područjima te je u tom slučaju bila relevantna »povijest dvaju 'pustinjskih' samostana« (str. 86.), što je kasnije imalo svoj epilog u 14. st. u hezihastičkoj sintezi.

Upravo u vremenu studita bizantinska liturgija doživjela je svojevrstan progres i liturgijsku reformu, a u 12. st. obred studita bio je prisutan na Atosu, u Ru-

siji, u Gruziji i u južnoj Italiji (str. 92.-93.) Promjene, koje su nastale u doba studita, odrazile su se u svim aspektima života bizantske crkve (npr. nova liturgijska glazba, nova ikonografija, nova arhitektura, itd.) tako da se može reći da je ovim srednjo-bizantinska sinteza upotpunjena i kompletna (str. 99.-117.).

Svoju sintezu povijesti nastanka bizantskog obreda Taft završava iznoseći »neo-sabaitsku sintezu« (str. 120.) razlikujući je od razdoblja studita i njihova obreda. Sabaiti su, naime, djelujući u samostanu sv. Sabe, ostavili vrlo značajan utjecaj na liturgiju u Jeruzalemskom patrijarhatu te se samim tim njihov utjecaj odrazio i na duhovnost, što autor nije zanemario (str. 118.-127.).

Robert F. Taft, kao veliki poznavatelj bizantske tradicije, piše ovu knjigu koja je zasigurno plod njegova dugogodišnjeg istraživanja i bavljenja poviješću i teologijom te traženja korijena bizantske tradicije. Svoje poznavanje bizantske tradicije iznosi jezgrovito i to na znanstven i sistematičan način te tako predstavlja povijest nastanka bizantskoga obreda od samih svojih početaka, služeći se pritom raznim izvorima. Govoreći o nastanku i formaciji obreda tijekom povijesti, koristi se relevantnim izvorima, a iz novijega vremena konzultira autore koji su vrlo značajni, kada je riječ o nastanku bizantske liturgije, a to su ponajprije njemački znanstvenik Ferdinand Probst te poznati njemački orientalist i liturgičar Anton Baumstark i dr.

Osim toga knjiga, obogaćena i raznim shematskim prikazima rekonstrukcije Aja Sofije, dragocjeni je doprinos bibliografiji o povijesnom razvoju bizantske liturgijske tradicije te čitatelju daje povijesno-teološku sintezu nastanka i razvoja bizantskoga obreda.

Antun Japundžić

Ivan Šestak

Prilozi filozofiji o čovjeku

– Filozofsko-teološki institut DI u Zagrebu, Zagreb, 2011., str. 182

Filozofsko suočavanje s pitanjem o čovjeku predstavljao je za svakog istinskoga filozofa pojedine epohe istovremeno izazov i nadahnuće. Izazov utoliko što već ispravno postavljanje pitanja iziskuje temeljito poznavanje ove materije koje na koncu jedino i vodi do pravoga odgovora. Nadahnuće, budući da svako, pa i najmanje osvjetljavanje misterija zvanog čovjek, sa sobom ujedno nosi i odgovore o smislu, vrijednosti i konačno ciljevima vlastitoga života. Upravo se toga pothvata latio filozof, isusovac Ivan Šestak, u svojoj knjizi znakovita naslova, *Prilozi filozofiji o čovjeku*. Kao i svaki naslov, tako i ovaj mnogo toga govori. Ponajprije o knjizi samoj, te onda djelomično i o autoru. Njezin sadržaj dotiče filozofijsku problematiku o čovjeku te u tom smislu želi biti vrijedan prilog svega onoga što je u tom pogledu rečeno ili se pak još uvijek govori, tj. piše. Ovo se pak ne smije

krivo razumjeti. Jer, *Prilozi filozofiji o čovjeku* predstavljaju, istina, svojevrsni *Presjek*, odnosno bacanje svjetla, kako na povijesnu tako i na suvremenu raspravu filozofijskoga pitanja o čovjeku, ne ustežući se pritom od potrebita konfrontiranja, tj. kritičkoga suočavanja s mnogima od njih. U tom je smislu već i na prvi pogled vidljivo da ovi *Prilozi* ne žele biti samo i isključivo *Pregled*, nego i autorovo kritičko preispitivanje pitanja i odgovora koji su već dani s obzirom na čovjeka ukazujući pritom (ponizno) na vlastiti filozofijski svjetonazor, koji je bitno kršćanske provenijencije. Upravo zbog toga, osim sadržaja, i sam naslov govori, odnosno ukazuje na nešto o autoru, a to je potrebita znanstveno-filozofska poniznost kojom se pristupa u suočavanju s pitanjem o čovjeku. To pak dalje znači – što je kasnije vidljivo iz samoga djela – da autor vrlo ozbiljno uzima doprinose drugih filozofa na ovom području, ne pretendirajući pritom da bi svoj vlastiti doprinos postavio kao iznimno originalan i jedinstven u odnosu na druge. Jer, u konačnici, i suprotna argumentirana mišljenja nešto otkrivaju, odnosno potiču na odgovore i valja ih uzimati relevantnim.

Djelo je strukturirano u šest poglavlja koja nisu odvojena jedno od drugoga, već stoje u međusobnoj ovisnosti tako da promatrano sveukupno djelo odiše harmoničnom cjelinom. U prvom se poglavlju autor dotiče *Shvaćanja čovjeka u povijesti filozofije*. Ovdje nudi presjek filozofije o čovjeku od početaka filozofije uopće (grčka filozofija) pa